

PRIREPCI NEKIM DALMATSKIM ETIMOLOGIJAMA

Ima u našem blagu riječi koje su se nekom svojom česti, bilo sadržajno bilo izražajno, utekle tumačenju. Ovi "raguzeizmi" jamče neprestan napor oko dalmatistike. Evo je ovdje, u spodobu natuknica, nanovo promišljena malena rukovet od pet riječi.

ARAJDATI, aràjdām, *svrš.* Daničić obrađuje ovaj leksem kroz nekoliko uzastopnih natuknica: ARAJDĀNE, ARAJDATI, ARAJDAV, ARAJDĀVATI, ARAJDAVSTVO, ARAJDEŃE, ARAJDANŌST, ĀRAJSTVO (ARj I: 98 – 99), a etimologiju donosi pod natuknicom ARAJDATI, i veli: "Biće od grč. *ῥαίζω* (ozdraviti, oporaviti se, odmoriti se) s dodatnim sprijeda *a* – isporedi arajstvo". Na istom je tragu i Zore (1895: 3): "Не знам откуда је, ако није из грч. *ῥαία* (одихај, пријевол), а глагол је *ῥαίζω* (облакшати, опоравити се од немоћи)". Skok se požurio ustanoviti: "Postanjem nejasno" (1971: 52 – 53), a odmah zatim kori Daničića, pa kaže: "Daničić predlaže gr. *ῥαίζω* 'ozdraviti, oporaviti se, odmoriti se', at. *ῥαδιος* 'facile', koje ne objašnjava početno *a* niti se slaže sa značenjem". Budmani dvoji, je li grčka je li perzijska, a Musić izvodi iz tal. *radiante* "sijevajući", dočim je Milasovo rješenje ("< Bog ti raj dao") vjerojatno koliko i neke Izidorove etimologije.

Dva su problema, međusobno povezana, na stvari: 1) zašto se zubnik, u izvjesnom korijenu *rádeV/rádiV*, nije omekšao (usp. *lòpiž(a)* < **lapídu* < LAPĪDEUS "kàmenī", *Žàplja* < **dáplu* < grč. *διάπλους* "prijevoz, prolaz", i sl.), 2) zašto se mjesto onepčjenja zbilom premetanje? (usp. *gâjba* < **gabja* < CĀVEA "krletka"; *sîpa* < **sejpa* < SĒPIA < grč. *σηπία* "Sepia officinalis") Odgovor valja potražiti u ukriženju (*cruces*) dvaju značenjski suprotnih leksema RĀDIO(R) "ozariti se" × RĀBIO "bjesnjeti". Ukriženo je latinsko obličje u južnodalmatskom premetnulo samoglasnik u zijevu zbog usnika (**rabjo* > **raĭbo*), a zatim vratilo etimološko *-d-* (**raĭdo*). Postaje dakle jasno izjednačavanje Držićevog (Arkulin III, 6) *aragán* "crven u licu od gnjeva" s *arajdati* – na što upozoravaju i Skok (1971: 52 – 53) i Rešetar (1934)! – čini se, naime, da je upravo rumeno lice zajedničko sadržaju obaju latinskih likova. Izlišno je i spominjati da predmetak #*a-* nipošto nije latinski (ARRADIOR), nego vjerojatno stoji prema južtal. *arraggiare* "razbjesniti". Za slično miješanje *bj* i *dj*, usp. *Ròžat* < RĀDIĀTUS (sc. *mons*) "osojna gora", ali *ecclesia Rabiati* (1261) ili *S. Maria de Rabiato* (1262).

Vinjino je objašnjenje, čini se, fonetski neuvjerljivo (1998: 21): "Postanje našoj riječi valja tražiti u dalm. jeziku, gdje nastavlja vlat. ARREDARE 'pripremiti', jednu od prilagodbi got. *ga-rēdan* koju nalazimo u tal. *a(r)edare* i starofranc. *areer*".

CĀVTAT, m. "Ragusavecchia". Daničić (ARj I: 755) posvema kratko i lakonski napominje: "Postańem od lat. *civitas* (*civitat-*)". Skok (1971: 252) nešto dulje: "Toponomastički dalmato-romanski relikat od lat. *civitatētem* (prema srlat. *Civitas vetus ragusina* = danas tal. *Ragusa vecchia*)". Skok je ovaj toponim počastio i onepčenjem

"tipa Cavtat" (v. npr. 1971: 265, 268 i dr.). Više o odnosu iménâ *Epidaurum* : *Cavtat* v. Muljačić 1964.

Obje su etimologije – pravo je kazati – neosporne i neporecive, valjat će se međutim osvrnuti na podrijetlo glasa -v- u srijedi. Daničić (ARj I: 755) donosi jasne obavijesti o starosti likova *Cavtat* i *Captat*, pa o potonjemu kaže: "Spomiñe se od XIII vijeka. mjesto *p* pred *t* govori se i *v*, ali istom od XVII vijeka, a *p* se drži još i danas". Ovo upućuje na betacizam (među samoglasnicima, usp. *odalibati se* < *(a)leibar < ALLĒVIARE "olakšati") koji se morao zbiti prije sinkope: CIVITATEM > *kibitate > *cъbъtatъ > *captat, usp. *Čabdad*, domaći naziv za grad u Italiji, kod Mletaka, tal. *Cividale*. Čitava se stvar kasnije mogla obrnuti natrag na -v- potpomognuta pučkom etimologijom. Cavtaćani naime živo vjeruju da im grad vuče ime od prelijepa Cavtislave (~ *càvtjeti*, *càftjeti*), koja pogine zbog zavidnih prosaca, a kada Epidaur bî uništen potresom, na spomen mladog djevici nadjenu sugrađani novom gradu njeno ime i tako nastade Cavtat.

DAKSA, f. "otočić kod Dubrovnika, sučelice Gružu". Mnogi su ovaj nesonim dovodili u vezu s grč. δεξιά "secunda", podrazumijevajući valjda νήσος "otok" ili καταφυγή "utočište, zaklon", no to je fonetski neodrživo, usp. -keš < *kašu < CĀSEUS "sir" i krijêšva (-è-, Zore, -va# prema ū-sklonidbi, usp. bjèčva, mûrva i sl.) < *keraša < CĚRĀSUS < grč. κέρασος "Prunus avium" i dr. Očekivali bismo dajbudi *Dakša* ili *Dekša*, a ono ničega takvoga u ispravama i listinama; Budmani (ARj II: 229): "Dolazi od XII vijeka u spomenicima latinskijem pisano 'Daxa' i 'Daksa'. Premda joj nije posvetio članak, Skok se na ovu riječ osvrnuo u natuknici *oksit* (1972: 552): "Prema Battisti-Alessio *axis* = *assis* 'daska, tavola di legno' je hiperurbanizam iz carskog doba. Taj se očuvao i u nazivu otočića pred Gružom *Daksa* kao i u stfr. i prov. *ais*, novofr. *aissieu* 'daska' i *aissis* 'bardeau". O otočiću govori Skok i nešto prije (1950: 248) osvrnuvši se na moguće značenje: "Ako je ispravna ova etimologija, onda bi to bio metaforički naziv duguljasti otočić koji se kao uska zavinuta osovina ispriječio pored Lapada u Gruškom zalivu".

Ostaje dakle neprotumačeno samo #d-. Povedemo li se za drugim primjerima ove vrsti jamačno bismo kazali da postaje od sintagme AD AXEM > *daxe > *Dàksa*, usp. *dòkes* < *dakensa < AD ACCĒNSAM (sc. *lucernam piscare*) "ribu lovit pod upaljenom luči" ili *Dùbrōvnik* < AD URBEM NOVAM "put novog grada". Ali zbog same neznatnosti otoka upitno je koliko je ovaj prijedlog smislen – zašto naime nenaseljenu i zabačenu otočiću dodati biljeg smjera? Uistinu ni za što. Što dakle? Pitamo se je li njegova neznatnost mogla biti tolika da sam otok nije nosio vlastita imena nego je bio određen kojim obližnjim mjestom. Ovome prihodi što se Daksa nalazi kod Babina kuka koji upravo poput golema ruda ili osovine lazi prema van. Uzevši stoga da je baš ovo *axis*, možemo kazati da *Dàksa* < *(apu)daxa < APUD AXEM značeći "kod ruda", a uzevši u obzir sklonidbeni prijelaz u kasnijem latinitetu i dozvolivši da čitav prijedlog osim zadnjeg glasa iščezne, valjda prema grč. ἄπό.

Prvi izvor ovog imena i dalje ostaje taman. Moguće je naime da se radi o kakvu predie. imenu kojemu se onda nametnulo ovo latinsko. Za ovakvo mišljenje v. Skok 1950: 249, bilješka 5. i usp. Barić 1948: 9: "Isto tako, potpuno je samovoljna

pretpostavka da ilirsko-japidsko ime *Δάζιμος* (u latinskom obliku *Dasius*, u grčkome *Δάσος*, *Δάζιμος*) znači »*Decimus*«, kako – povodeći se za drevnom hipotezom M. Schmidtha KZ XX (1870) 54 – misli A. Mayer KZ LXVI (1939) III, jer je više nego vjerojatno da je tip daza mediteranski, upor. *Δάξας* (Kilikija), lik *-daza*, *mluhi-daza*, *Δάσον* (Karija), *Ἐπι-δάζα*, *Πενδι-δάζα*, *Σεμβι-δάση* (Likija), i da je izvedeno preko *Dadia* od predindoevropskog *dada-*, rasprostranjenog po Kariji, Likaoniji i tračko-frigijskim oblastima (Tomaschek II 2, 30, Kretschmer, Einleitung 337) i Makedoniji, gdje se ime *Δάδος* nalazi među potpisnicima ugovora od 423. god." Ustalom, nepodvostručeni silabem *dā- (*deh₂-) je predindoeuropski i imade veze s vodom, poglavito onom riječnom (usp. Pokorny 1959: 175).

KÀNTLA, f. "cijev". Umanjenica od *CANNA* "trstika" pa onda i "svirala". Po srijedi imade ova riječ *-t-*, njoj strano, o čemu Budmani (ARj IV: 826): "Ali odakle je *t?* zar je od *cannula* postalo *kanla*, pa *kantla*, a od ovoga opet *kantula*". Skok (1972: 29) opetuje: "Ovamo [deminutivima na *-ŭla*] ide s neobičnom zamjenom *nn > nt* (upor. *kandola* Treviso) *kàntula* (Dubrovnik, Čilipi). (...) Interesantno je Budmanijevo tumačenje suglasnika *t* u ovim oblicima. On ga tumači na jednak način kao u *assula > *astla*, *astella*, tj. *kanla > vlat*. **kantula* sa naknadnim latiniziranjem prema klasično latinskoj sintagmi *canna ferula*". Uistinu su *òšćela* i *kàntula* jedini primjeri ove vrsti, stoga je nasušno potražiti još kakvo rješenje, a ovo lako može biti uprav pučko-etimološkim ukriženjem *CANNULA > *kanla* × tal. *canta* "pjèvā" – poznato je, naime, kako cijevi huču i zavijaju – da ne kažem pjevaju – kada se bura dignu. Nalično je narod povezao i *Kantàfig* "uvala u Gružu" < grč. *καταφυγή* "utočište, zaklon" s mlet. *figà* "smokva" i lat. (tal.) *CANTO* "pjevati", pa Zore (1895: 9) veli: "Стари Дубровчани цијенећи да у ријечи улази пјевање, превели су је смокопòпјевац".

ŠUMĚT, m. "plodna dolina u zaleđu Srđa koja se rasteže od Brgata do Rijeke dubrovačke". Petar je Skok u svojim toponomastičkim istraživanjima (1950: 256) preporučio uvijek počinjati od najstarijeg oblika. Ovaj način može katkada zavarati. Kada primjerice ne bismo znali za Konstantinov oblik *Λάστοβον* morali bismo krenuti on nekakva raguzejskog *Lasta*, mada razlike među sadašnjim i Konstantinovim likom zapravo nije. Može stoga biti da Skok imade krivo tražeći korijen riječi *Šùmĕt* – krenuvši on po svojoj navadi od Gionchetto, a zapravo **zonketu* – u lat. *IUNCĒTUM* (napisano i *Jungetum* u Skok 1931: tablica 3) "šibik", koju je onda križao sa šúmiti (iako bi vjerojatnije bilo × šúmjeti) eda bi objasnio #š-. Krenemo li pak od današnjeg oblika *Šùmĕt*, primjećujemo kako se on posvema slaže s lat. *IUMENTUM* "tovarna marva", značenjski usp. blizi *Òsōjnik* ~ *òsao* < got. *asilus* "magarac" (nije od *òsoj*, usp. ARj IX: 245: "To se selo upravo zove Osaonik, otud bi po osobini dubrovačkog govora imalo nastati Osonik, ali mjesto toga govori se Osojnik kao da dolazi od *osoj*, a ne od *osao*."). Za dočetak usp. *Bùlĕt* (u Zatonu) < *BULLENTUM* "vrelo". Držalo se negda da je upravo ovaj dočetak siguran znak ilirskog podrijetla, usp. Skok 1919: 155 – 156; očividno je međutim da tome nije tako ni u jednoj ni u drugoj riječi. Je li se #j- se uzimalo za *ž* ili *ž*, kao i drugdje u Dalmaciji

(toponomastički je najbliži *Žjan* < IŪNIĀNUM (sc. *praediolum*) "Junijevo imanje", na Korčuli), neizvjesno je. Imademo naime samo dva ovakva slučaja, i oba nejasna. Da pravoga objašnjenja za ovu pojavu nije imao, priznaje Skok (1950: 235): "Kako je nastala promjena *š* mjesto *ž*, nijesam mogao dosada odgonetnuti. Taj problem ostaje, da se riješi". Lako bi se međutim dalo doskočiti, kada bi Skokova etimologija riječi *Šumēt* bila točna, da je *š* moglo doći namjesto *ž* u *Šipan* zbog vanjskog sandhija kao u izvjesnom izrazu *òtok Žipan* (ili starije: *otòk Žipàn*) > *òtok Šipan*. Uzmemo li da je ovo ispravno, onda bi *Šipan dô*, mjesto na Lastovu, moralo postati kasnije prema već gotovom *Šipan*. S druge strane, pretpostavimo li izoglosu #*j* > *š* na dalmatskom jugu, dobivamo ekonomičnije etimologije za Šipan i Šumet.

Štivo

- ARj = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti: sv. 1 – 97 [dijelovi I – XXIII].
- Barić, Henrik. 1948. *Ilirske jezične studije*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Boerio, Giuseppe. 1856. *Dizionario del dialetto veneziano*. Seconda ed. aumentata e corretta. Venezia: Premiata tipografia di Giovanni Cecchini.
- Deanović, Mirko. 1938. *Divergences entre les emprunts latino-romans en Dalmatie*. Paris. Bulletin de la société linguistique de Paris, sv. 39, fasc. 1, str. 24 – 48.
- Holzer, Georg. 1999. *Zur Auswertung von Toponymen antiken Ursprungs für die kroatische Lautgeschichte*. Folia onomastica Croatica 8, str. 81 – 96.
- Muljačić, Žarko. 1962b. *Dalmatski elementi u mletački pisanim dubrovačkim dokumentima 14 st. Prilog raguzejskoj dijakronoj fonologiji i dalmatsko-mletačkoj konvergenciji*. Rad JAZU, sv. 327.
- Muljačić, Žarko. 1964. *Intorno al toponimo Dubrovnik*, AION-S 7, str. 117 – 125.
- Muljačić, Žarko. 1999. *Das Dalmatische. Studien zu einer untergegangenen Sprache*. Köln; Weimar; Wien: Böhlau Verlag.
- Pokorny, Julius. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Bern; München: Francke Verlag. Sv I (1959), sv. II (1969).
- Rešetar, Milan. 1934. *Jezik Marina Držića*. Zagreb: Rad JAZU, sv. 248.
- Skok, Petar. 1919. *Studije iz ilirske toponomastike (nastavak)*. Sarajevo: Zemaljska štamparija.
- Skok, Petar. 1931. *Les origines de Raguse: etude de toponymie et de linguistique historiques*. Prag.
- Skok, Petar. 1950. *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima, Toponomastička istraživanja*.
- Skok, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Uredili Mirko Deanović i Ljudevit Jonke. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Sv. I (1971), II (1972), III (1973).
- Vinja, Vojmir. *Jadranske etimologije: jadranske dopune Skokovu etimologijskom rječniku*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. sv. I (1998), II (2003), III (2004).
- Zore, Luko. 1895. *Дубровацке туђинке*. Beograd: Državna štamparija Kraljevine Srbije.